

Vydává Ministerstvo financí České republiky ve spolupráci s Českou národní bankou ve vydavatelství Economia, a. s., Praha

© Ministerstvo financí ČR

Adresa redakce: Vinohradská 49

120 74 Praha 2

Tel.: (02) 22 25 00 36 nebo: (02) 215 93 171

Fax: (02) 215 93 203

Šéfredaktor: Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Publishers: Ministry of Finance of the Czech Republic in Cooperation with Czech National Bank in Publishing House Economica, Prague

© Ministry of Finance of the Czech Republic

Editor's Office: Vinohradská 49

120 74 Prague 2

Czech Republic

Editor in Chief: Ivan Kočárník

OBSAH

Jaroslav VOSTATEK: Modely a praxe zdanění soukromého pojištění (2. část)	385
Martin SOMMER: Pojetí bety jako ukazatele rizika na českém akciovém trhu (1. část)	397
Josef JÍLEK: Deriváty a kapitálová přiměřenost bank	403

Převzato

Rebecca S. DEMSETZ – Marc R. SAIDENBERG – Philip E. STRAHAN: Banky, které mají co ztratit: jak hodnota licence ovlivňuje disciplínu	416
---	-----

Ze zahraničí

Vítězslav KOŠŤÁK – Eva KARPOVÁ: Základní trendy světového obchodu, úroků a kurzů v r. 1997	433
--	-----

Recenze

Petr ZAHRADNÍK: Užitečná investice pro monetární ekonomy (Z. Revenda – M. Mandel – J. Kodera – P. Musílek – P. Dvořák – J. Brada)	441
---	-----

Daňové judikáty

Výběr ze soudních rozhodnutí ve věcech daní 10–11/97	443
--	-----

CONTENTS

Jaroslav VOSTATEK: Taxing Private Insurance: Models and Practice (2nd Part)	385
Martin SOMMER: Beta as a Measure of the Risk of the Czech Corporates (1st Part)	397
Josef JÍLEK: Derivatives and Bank Capital Adequacy	403

Reprinted

Rebecca S. DEMSETZ – Marc R. SAIDENBERG – Philip E. STRAHAN: Banks with Something to Lose: The Disciplinary Role of Franchise Value	416
---	-----

Abroad

Vítězslav KOŠŤÁK – Eva KARPOVÁ: Trends of World Trade, Interest and Exchange Rates in 1997	433
--	-----

Book-Review

Petr ZAHRADNÍK: Fruitful Investment for Monetary Economists (Z. Revenda – M. Mandel – J. Kodera – P. Musílek – P. Dvořák – J. Brada)	441
--	-----

Tax Judicial Decisions

Abstract from Court Decisions Concerning Taxation No 10–11/97	443
---	-----

Autorská práva vykonává vydavatel (viz § 4 zák. č. 35/1965 Sb. ve znění změn a doplňků). Užití částí nebo celku publikovaných textů – vč. publikovaných zpracovaných znění judikátů –, rozmnožování a šíření jakýmkoli způsobem (zejména mechanickým nebo elektronickým) bez výslovného svolení vydavatele je zakázáno.

Redakční rada: Dr. Ivan Angelis, CSc., Doc. Ing. Aleš Bulíř, M.Sc., CSc., Ing. Petr Dvořák, Ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., Doc. Ing. Kamil Janáček, CSc., Ing. Miroslav Kerouš, Ing. Ivan Kočárník, CSc., Ing. Václav Kupka, CSc., Ing. Tomáš Ježek, CSc., Ing. Jiří Pospíšil, CSc., Vladimír Rudlovčák, CSc., Ing. Pavel Štěpánek, CSc., Prof. Jan Švejnar, Ph.D., Prof. Dr. František Vencovský, Ing. Jan Vít, Prof. Ing. Karol Vlachynský, CSc.

Modely a praxe zdanění soukromého pojištění

2. část

Jaroslav VOSTATEK*

České penzijní fondy: potřeba standardního přístupu

Na naše penzijní fondy – přestože jde jen o specializované soukromé pojišťovny – se zákon o pojišťovnictví, zákon o rezervách pro zjištění základu daně z příjmů a ministerská vyhláška o pojistné technických rezervách nevztahují. Věcně aplikaci těchto právních norem nic nebrání. Tvůrci zákona vycházeli ze specifík penzijního připojištění se státním příspěvkem; „příspěvek“ na toto pojištění se nepovažuje za pojistné, je obdobou vkladu ve spořitelně – penzijní fondy evidují příspěvky separátně, příspěvky se nepovažují za příjmy fondu ve smyslu zákona o daních z příjmů. Příspěvky na penzijní připojištění „patří“ účastníkům tohoto připojištění, penzijní fondy je pouze obhospodařují. Separátně se podle zákona mají vést příspěvky účastníků na (v praxi nepoužívanou) invalidní penzi dávkovou. U tohoto důchodu je z hlediska pojistné teorie a politiky nutné bezpodmínečně uplatňovat pojistně matematické principy tvorby rezerv. Pro naše penzijní fondy musí do budoucna platit také ustanovení zákona o pojišťovnictví o solventnosti pojišťoven – zde se jedná o požadavky na objem volných disponibilních prostředků pojišťoven nad rámec pojistné technických rezerv.

Podstatným argumentem ve prospěch uplatnění standardních metod tvorby pojistné technických rezerv i na úseku penzijních fondů je také praxe poskytování důchodů z penzijního připojištění podle schválených penzijních plánů. Většinou jsou tyto penze konstruovány tak, že jejich základní výše je garantována – v zásadě podle stejných pravidel jako v klasickém důchodovém pojištění. To, že se při výpočtu těchto důchodů většinou používá nulová technická úroková sazba, není podstatné. (Byly však schváleny i penzijní plány s takovou konstrukcí důchodu, která využívá technické úrokové sazby na úrovni běžné v klasickém životním pojištění.) Skutečně docílené přebytky pojistného („výnosy hospodaření penzijního fondu“) jsou rozdělovány ve formě podílů, přičemž zásady, podle nichž se účastníci včetně příjemců penzí podílejí na výnosech hospodaření, jsou povinnou součástí penzijního plánu schvalovaného dozorcím orgánem.

* Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. – Vysoká škola ekonomická v Praze a Technická univerzita v Liberci

První část příspěvku byla otištěna v č. 6/97 FaÚ.

Celá problematika tvorby pojistné technických rezerv penzijních fondů může být snadno vyřešena aplikací právní úpravy používané v ostatním soukromém pojištění. Nárazně je nezbytné nově upravit režim daně z příjmů soukromých pojišťoven včetně penzijních fondů – na základě souhrnného zdaňování všech příjmů těchto podniků. To nevylučuje daňové zvýhodnění či osvobození některých nebo všech příjmů pojišťoven nebo jen penzijních fondů – je-li toto zvýhodnění či osvobození záměrem státní pojistné politiky.

Alternativní zdanění kapitálových příjmů jednotlivců z pojištění

Zdanění kapitálových příjmů pojišťoven lze využít jako alternativu ke zdanění příslušných kapitálových příjmů jednotlivců. V základní konstrukci moderního zdanění příjmů jsou kapitálové příjmy fyzických osob součástí daňového základu – ať již jsou zdaňovány souhrnně s ostatními příjmy jednotlivců, nebo daní vybíranou u pramene (u nás „zvláštní sazbou“ daně z příjmu, nejde však o zcela totéž). Zejména proporcionální zdanění kapitálových příjmů jednotlivců lze nahradit procentním zdaněním kapitálových příjmů pojišťoven. Nalezení ekvivalentní sazby obou variant zdanění však není zcela jednoduché, protože kapitálové příjmy pojišťoven je nutné nejdříve transformovat z brutto na netto – a to vyžaduje kalkulaci včetně rozvrhu správních nákladů v podmínkách jednotlivých pojišťoven nebo „zprůměrování“ podmínek všech pojišťoven a paušální zdanění hrubých kapitálových příjmů srovnatelně nižší sazbou. Při těchto přepočtech je nutné vzít na zřetel i následné souhrnné zdanění všech příjmů daní z příjmů právnických osob – nebo volit další odchylku od základních principů moderního zdanění příjmů.

Zejména v klasickém životním pojištění jsou kapitálové příjmy pojištěných či jiných oprávněných osob zdaňovány až v okamžiku jejich realizace – při výplatě pojistného plnění ve formě kapitálu či důchodu. V těchto případech dochází – v průměru – k odkladu daňové povinnosti z doby vzniku kapitálových příjmů na dobu jejich realizace jednotlivci. To je na jedné straně logické, na druhé straně jde však také o jisté zvýhodnění životního pojištění oproti bankovním produktům.

Formou zdanění kapitálových příjmů pojišťoven lze dosáhnout neutrality zdanění těchto příjmů se zdaněním (jiných) úrokových a dividendových příjmů jednotlivců. Vzhledem k obtížnosti a problematičnosti realizace zdanění kapitálových příjmů pojišťoven jako alternativní metody zdanění kapitálových příjmů jednotlivců však tuto alternativu nedoporučuji. Podtrhuje to i skutečnost, že kapitálové příjmy pojišťoven jsou v typickém případě vlastně jejich rozhodujícími příjmy (pokud lze pro tyto účely od příjmů z pojistného odpočítat pojistná plnění).

Zdanění příjmů jednotlivců: „neutrální“ varianta

Zbývající problematikou zdanění soukromého pojištění je daňový režim pojistného a pojistného plnění u daně z příjmů fyzických osob a daně z příjmů právnických osob. Přitom jde jednak o variantu „neutrálního“ řešení této problematiky – tedy o základní či výchozí přístup daňové teorie a politiky k těmto otázkám – a jednak o variantu daňového zvýhodnění některých odvětví či druhů soukromého pojištění. V našich podmínkách je preferovaným statkem penzijní připojištění se státním příspěvkem, přičemž

státní příspěvek (dotace) byl pojat jako alternativní, výhodnější řešení, než jaké představuje odpočet pojistného od daňového základu.

Výchozí „neutrální“ varianta zacházení s pojistným a pojistným plněním ve zdanění příjmů jednotlivců – ve všech pojištěních kromě odpovědnostního pojištění – je modelově velmi jednoduchá:

- pojistné za soukromé pojištění platí pojistník ze svých příjmů po zdanění a
- pojistné plnění je zdaňováno, jen pokud obsahuje kapitálové příjmy, resp. jen tyto příjmy, obsažené v pojistném plnění podléhají zdanění.

Vycházíme zde ze standardní daňové teorie, která zdanění úroku a dalších kapitálových příjmů nepovažuje za druhé (další) zdanění příjmů, které již jednou (v minulosti) byly zdaněny. Nebereme zde tedy na zřetel daňové teorie, podle nichž je zdanění spotřeby (výdajů) jedinou správnou formou zdanění příjmů, a daňové teorie, jež považují zdanění spotřeby za optimum – přestože by akceptace těchto daňových teorií byla pro soukromé pojištění výhodná.

Pro většinu odvětví a druhů soukromého pojištění uvedená neutrální varianta daňového režimu znamená nejjednodušší možný přístup – v tom smyslu, že se nic nezdaňuje ani neodpočítává od daňového základu. Neměli zájem na preferenci některých těchto odvětví či druhů pojištění, není také důvod tuto variantu nepoužívat v praxi. Ve většině odvětví a druhů životního pojištění a dále také v některých dalších pojištěních provozovaných obdobně jako životní pojištění (jde především o dlouhodobá nemocenská či invalidní pojištění) hrají kapitálové příjmy významnou, nebo dokonce podstatnou roli – a to zde znamená tyto příjmy zdaňovat: buď jako součást všech příjmů jednotlivce či rodiny, nebo separátně, např. zvláštní sazbou daně z příjmů. Pro soukromá pojištění, kde se v pojistném plnění významněji uplatňují kapitálové příjmy, budeme dále používat termín rezervotvorná pojištění.

Při dalších úvahách o zdanění kapitálových příjmů obsažených v pojistném plnění rezervotvorných pojištění musíme rozlišit, o jakou pojistnou událost jde. Je-li pojistnou událostí smrt pojištěného, vyplátí se pojistné plnění oprávněné osobě – a podle jednoho ze dvou alternativních přístupů se dostáváme do zcela jiné problematiky zdanění příjmů pozůstalých, dědiců či jiných oprávněných osob. Separace a (izolované) zdanění kapitálových příjmů obsažených v příslušném pojistném plnění se stávají bezpředmětnými. Jsou zde dvě možnosti: buď pojistné plnění v podobě výplaty kapitálu či důchodu zdanit, nebo nezdanit. Pokud zdaníme, pak přichází v úvahu – v obecně teoretické rovině – buď zdanění dědickou či obdobnou daní, nebo daní z příjmů příjemce pojistného plnění. Zásadě univerzálního zdanění příjmů odpovídá varianta zdanění pojistného plnění – buď daní z příjmů, nebo daní dědickou.

Podle druhého alternativního přístupu je i v případě smrti pojištěného smysluplné obecně zvažovat zdanění kapitálových příjmů obsažených v pojistném plnění. Pracovní materiál OECD vychází z toho, že tyto příjmy by obecně měly podléhat daní z příjmů; konkrétně by takto měl být zatížen dříve nezdaněný úrok z kapitálové hodnoty pojištění a dále rozdíl mezi plněním v případě smrti a kapitálovou hodnotou pojištění. Současně však materiál uvádí, že jen několik států zdaňuje pojistné plnění v případě smrti, a to s ohledem na typické motivy sjednávání pojištění pro případ smrti, na obvykle vysoké pojistné potřeby pozůstalých závislých osob a na sympatie k truchlícím pozůstalým. Dále konstatuje, že vlády neváhají, pokud jde

o zdanění plnění v případě smrti dědickou daní nebo daní z majetku; faktické zdanění zde závisí na tom, zda se překročí příslušné nezdanitelné minimum.

Druhou základní pojistnou událostí v rezervotvorných pojištěních je dožití pojištěného – s výplatou kapitálu nebo důchodu. Při zvažované neutrální variantě zacházení s těmito pojištěními je zde nutné zdanit kapitálové příjmy obsažené v těchto pojistných plněních. U pojistného plnění v podobě výplaty kapitálu je to relativně jednoduché: od pojistného plnění se odečte zaplacené pojistné a tento rozdíl se zdaní. Pod pojistným plněním zde i v předchozích případech máme na mysli všechny jeho složky, tedy i např. bonusy. Analogie platí pro pojistné – pokud je korigováno podíly na přebytecích pojistného. Stejně zacházení jako s výplatou kapitálu platí i pro případ předčasného zrušení pojištění s výplatou odbytného. Odpočet zaplaceného pojistného od vyplaceného kapitálu je sice jen aproximací výše akumulovaných kapitálových příjmů, v praxi to však zpravidla plně dostačuje.

V případě důchodového pojištění je odhad výše kapitálových příjmů složitější, protože např. v případě výplaty doživotního důchodu bude rozdíl výše pojistného plnění a zaplaceného pojistného znám až po smrti pojištěného, resp. příjemce důchodu. Kromě toho se zde názorně ukazuje – obdobně jako v dočasném pojištění pro případ smrti –, že výše pojistného plnění je podstatně ovlivněna rizikem a teprve v druhé řadě kapitálovými příjmy (resp. relací plnění a pojistného). Jsou zde možné dvě základní konstrukce. Pro účely zdanění se:

- buď sečtou kapitálové příjmy s rizikovou složkou, tj. bude se zdaňovat (celý) vyplácený důchod, jakmile součet všech dosud vyplacených důchodů převýší součet zaplaceného pojistného,
- nebo propočte výše kapitálových příjmů pomocí pojistně matematického modelu a za kapitálové příjmy se bude považovat pro daný konkrétní případ vypočtené (po dobu výplaty důchodu neměnné) procento z vypláceného důchodu; odpovídající složka důchodu se bude průběžně zdaňovat.

V odpovědnostních pojištěních, resp. přesněji řečeno při odškodňování podle klasických zásad obsažených v občanském zákoníku (které se promítají i v pojištění odpovědnosti za škodu), se u náhrad škod na zdraví vychází z hrubých výdělků poškozeného. Při neutrální variantě zacházení s pojistným plněním to znamená tato pojistná plnění zdaňovat v plném rozsahu. To modifikuje uvedenou výchozí neutrální variantu – ale jen pokud jde o pojistná plnění uvedeného druhu.

Zacházení s pojistným a pojistným plněním u nás

Uvedená výchozí „neutrální“ varianta zacházení s pojistným a pojistným plněním v systému daně z příjmů fyzických osob se používá u nás. Od daně jsou osvobozena:

- plnění z pojištění osob s výjimkou plnění z pojištění pro případ dožití určitého věku převyšujícího zaplacené pojistné,
- plnění z pojištění majetku a plnění z pojištění odpovědnosti za škody, kromě plateb přijatých náhradou za ztrátu příjmu a plateb z pojištění majetku, který byl nebo je zahrnut do obchodního majetku pro výkon podnikatelské nebo jiné samostatné výdělečné činnosti nebo pronájmu.

Zákon o daních z příjmů nepoužívá v souvislosti se soukromým pojištěním termín důchodové pojištění. Soukromé důchodové pojištění je zejména oficiálním výkladem ke zdaňování v pojištnictví začleněno do pojmu po-

jištění pro případ dožití. To nečiní problém, nepochopitelné je však to, že pro výpočet základu daně se v pojištění pro případ dožití má podle dikce zákona použít ustanovení o zdanění důchodu podle zvláštních předpisů (tímto důchodem se podle vysvětlivky v zákoně myslí např. důchod podle smlouvy o důchodu vymezené v našem občanském zákoníku). Důchod podle zvláštních předpisů se považuje za (dílčí) základ daně po snížení o částku ceny pořízení rovnoměrně rozdělenou na období pobírání důchodu. Toto období se zjistí jako rozdíl mezi střední délkou života (podle údajů vyhlášených orgány statistiky) a věkem poplatníka v době, kdy důchod začne poprvé pobírat. Umělá konstrukce využívající statistickou střední délku života našeho obyvatelstva se podle této dikce má použít i v případech, kdy je výplata důchodu sjednána na dobu určitou.

Samotné *použití střední délky života bez bližší specifikace* znamená, že se pro účely zdanění používá střední délka života nově narozených mužů a žen – *to je jednostranně výhodné pro poživatele důchodů*. Vezmeme např. muže, který ve věku 60 let odchází do starobního důchodu (podle své smlouvy o soukromém důchodovém pojištění). Podle úmrtnostní tabulky za rok 1990 [Cipra 1994] má průměrný muž tohoto věku před sebou 15 let života – v daném případě s doživotním důchodem. Vezmeme-li však střední délku života všech mužů 68 let a odečteme od ní již dosažený věk našeho muže, dostaneme 8 let. Pro daňové účely se podle našeho zákona bude předpokládat výplata důchodu jen po dobu 8 let.

Pro pojistná plnění z penzijního připojištění se státním příspěvkem platí zvláštní odstavce s většinou analogickým textem – i zde se dodržuje (nesprávný) princip, že na penzijní připojištění se nevztahuje zákonná úprava soukromého pojištění. Ve zdanění plnění jsou u tohoto pojištění dvě obsahové odlišnosti od předchozích ustanovení. Při propočtu základu daně pro zdanění zvláštní sazbou daně se počítá také se sjednáním důchodu na dobu určitou – to je klad. Je-li dávka pravidelně vyplácena po stanovenou dobu, rozloží se příspěvky rovnoměrně na období pobírání dávky. U doživotních důchodů je ustanovení o aplikaci střední délky života shodné jako výše. Druhou odlišností je, že se zdaňují všechny dávky penzijního připojištění – včetně invalidních penzí a pozůstalostních penzí a včetně odbytného i v případě výplaty oprávněné osobě. Bylo záměrem zdaňovat i jiná pojistná plnění než plnění v případě dožití? Skutečností je, že v jinak *preferovaném penzijním připojištění se státním příspěvkem jsou navíc zdaňovány i pozůstalostní a invalidní důchody*. Problém lze zčásti postavit i obráceně: je logické – v obecném soukromém důchodovém pojištění – zdaňovat starobní důchody a nezdaňovat invalidní důchody? Domnívám se, že ne.

Zvláštní sazba daně z příjmů pro plnění z pojištění pro případ dožití určitého věku (sníženého o zaplacené pojistné) a pro dávky penzijního připojištění se státním příspěvkem (snížené o zaplacené příspěvky a o státní příspěvek na penzijní připojištění) činí 15 %. Stejná sazba platí pro úroky z vkladů obyvatelstva.

Druhá „neutrální“ varianta a model zdanění výdajů

Druhá „neutrální“ varianta zacházení s pojistným a pojistným plněním ve zdanění příjmů jednotlivců je modelově opakem výchozí neutrální varianty:

- pojistné za soukromé pojištění hradí pojistník ze svých příjmů před zdaněním a

- pojistné plnění je zdaňováno v plném rozsahu.

Tato varianta není všeobecně použitelná, neboť veškeré pojistné soukromého pojištění by bylo odpočitatelné od daňového základu. *Používá se v nadpoloviční většině vyspělých zemí, pouze však ve vztahu k soukromému důchodovému pojištění.* Je nutné podotknout, že většinou jde o důchody z podnikového zaopatření a že se lze často setkat s různými výjimkami. Např. ve Velké Británii je výjimkou z této koncepce nezdaňování jednorázových plnění poskytovaných v rámci systému „osobních penzí“, přičemž takto mohou pojištěné osoby dostat až asi 25 % naspořených prostředků. Obdobná výjimka existuje i v některých dalších zemích a z hlediska daňové teorie a politiky ji nelze racionálně vysvětlit jinak než jako projev snahy o zatraktivnění soukromého důchodového pojištění. V některých zemích jsou tyto opce jednorázového plnění zakázány; patří sem i Francie, kde ovšem existuje povinný systém připojištění fungující podle pravidel sociálního pojištění (rozvrhový systém financování – takže vlastně ani nejsou rezervy, z nichž se v soukromém pojištění může poskytovat i předčasná výplata pojistného plnění).

V zásadě lze říci, že v mnoha zemích s podnikovým zaopatřením – pokud se nedodržují principy tvorby rezerv v soukromém pojištění – jiný režim zdanění důchodů ani nepřichází v úvahu: vzhledem k minimálním kapitálovým příjmům, ke snaze zainteresovat podniky na placení příspěvků a v neposlední řadě i vzhledem k problematičnosti první varianty „neutrálního“ zacházení s pojistným a pojistným plněním právě u důchodových pojištění. Významnou okolností je i *standardní daňový režim důchodů ze sociálního pojištění (a státního zaopatření), podle něhož jsou všechny důchody zdaňovány – nejlépe jako součást příjmů důchodců.* Lze považovat za logický požadavek, aby byly stejně zdaňovány všechny důchody – ze sociálního zabezpečení i ze soukromého důchodového pojištění.

Druhá varianta daňového režimu, spočívající v odpočtu pojistného od základu daně z příjmů a ve zdanění pojistného plnění, se může uplatnit nejen v soukromém důchodovém pojištění, ale i v dalších pojistných odvětvích, která nahrazují nebo mohou nahrazovat sociální pojištění. V praxi jde zejména o nemocenské pojištění (včetně pojištění zdravotního a případně i invalidního), může však jít i o další soukromá pojištění osob. Nahrazuje-li či zastupuje-li soukromé pojištění plně nebo zčásti pojištění sociální, musí mít i stejný daňový režim jako sociální pojištění. *A jestliže jsou u nás a ve většině dalších zemí příspěvky na sociální zabezpečení odpočitatelné od základu daně z příjmů, pak stejný daňový režim musí mít i odpovídající soukromé pojištění.* Pokud by došlo k integraci daňového základu daně z příjmů a vyměřovacího základu u příspěvků na sociální zabezpečení, pak při dodržení pravidla stejného zacházení nemůže být odpočitatelné od daňového základu ani pojistné „náhradního“ soukromého pojištění.

I když druhá varianta zacházení s pojistným a pojistným plněním ve zdanění příjmů jednotlivců je modelově opakem výchozí neutrální varianty, není všeobecně považována za „neutrální“. Důvodem je, že kapitálové příjmy nejsou průběžně zdaňovány, což znamená preferenci vůči jiným kapitálovým příjmům (např. bankovním produktům). Při důsledné aplikaci modelu zdanění souhrnných (běžných) příjmů by kapitálové příjmy, vyvěrající z investování rezerv, měly být zdaňovány průběžně. A důchody jako celek by měly být zdaňovány také. V několika zemích se takto postupuje – např. v Dánsku, kde se zdaňují reálné výnosy z umístění prostředků (jednorázová plnění jsou zdaňována 40 %). Ve Švédsku jsou zdaňovány důchody i kapitálové příjmy nízkou sazbou (10 %). Na přelomu 80. a 90. let přešel Nový Zéland od naší druhé varianty k variantě první – ve snaze odstranit daňová

privilegia penzijních fondů. Nežádoucím důsledkem této reformy byl kolaps osobních úspor [Davis 1995]. Obecně je nutné s rizikem takového reformem počítat – budou-li vlády nutně potřebovat zvýšit výnos daně z příjmů, lze uvedené argumentace s úspěchem použít.

Druhá varianta daňového režimu pojistného a pojistného plnění zapadá do teoretického modelu zdanění výdajů jako optimálního zdanění, který není příliš oblíben u daňových teoretiků a již vůbec nenachází podporu u koncipientů rozpočtové politiky. Podle zastánců modelu zdanění výdajů nespočívá relevantní daňová neutralita v odpovídajícím vztahu mezi spotřebou a úsporami, ale mezi současnou spotřebou a budoucí spotřebou. Při aplikaci druhé varianty daňového režimu pojistného a pojistného plnění jde ve smyslu této teorie o neutrální zdanění.

Koncepce zdanění reálných příjmů

Kromě uvedených dvou základních modelových přístupů ke zdanění příjmů je zvláště v našich podmínkách účelné zmínit subvariantu koncepce zdanění souhrnných příjmů, která by mohla být považována z praktického hlediska i za mezivariantu obou koncepcí. Jde o *koncepci zdaňování reálných příjmů, jejímž zásadním závěrem je požadavek zdaňovat kapitálové příjmy jen v tom rozsahu, v jakém jde o reálné příjmy – tedy nad rámec inflace.*

Z národohospodářského hlediska je tato koncepce plně oprávněná a v některých vyspělých zemích se uplatňuje. V našich podmínkách je aktuálnost její aplikace ještě podstatně vyšší v důsledku vyšší inflace než v jiných západních zemích. Má-li občan uloženy své úspory při úrokové sazbě např. 6 % p. a., pak při roční inflaci 9 % ztrácí jen v důsledku inflace 2,75 %. Je-li mu sražena daň z příjmů se zvláštní sazbou 15 %, zbude mu z 6 % jen 5,1 % a po zohlednění inflace se mu jeho vklad reálně sníží o 3,58 %. Při úrokové sazbě 12 % obdrží dnes reálný úrok 1,1 %; pokud by se zdaňoval jen reálný úrok, pak by zdanění podléhalo pouze 2,75 % a střadateli by zbylo 2,34 %. Při celkové průměrné výši úrokových sazeb z vkladů na úrovni 7 % a inflaci 9 % je možné přikročit i k úplnému zrušení zdanění kapitálových příjmů občanů – nebo alespoň kapitálových příjmů z vkladů a životního pojištění. Naše „neutrální“ daňová politika má tedy ve vztahu k soukromému pojištění na vybranou dvě racionální varianty:

- zdaňovat pouze reálné kapitálové příjmy,
- kapitálové příjmy alespoň ve střednědobém horizontu vůbec nezdaňovat.

Fiskální stimulace „kvalifikovaného“ životního pojištění

Naše předchozí úvahy nevybočily z rámce neutrální daňové teorie a politiky. Až nyní se dostáváme k problematice fiskální stimulace soukromého pojištění. Pokud ovšem vyjdeme z koncepce zdanění souhrnných příjmů, pak již zmíněná druhá varianta daňového režimu pojistného a pojistného plnění představuje fiskální zvýhodnění pojištění. Pokud přijmeme koncept zdanění reálných příjmů, pak v našich podmínkách můžeme toto případné zvýhodnění pominout.

Fiskální stimuly pro životní pojištění ve vyspělých zemích zcela převažují. Další realitou je dílčí tendence k jejich omezování – v zájmu větší neutrality zdanění a větších daňových výnosů. Takto nyní hrozí zrušení daňových privilegií životního pojištění při daňové reformě v Německu, která má být

uskutečněna v roce 1999. Obecně lze pozorovat proměny daňové politiky ve vztahu k životnímu pojištění, včetně rozsáhlých reforem, které podstatně ovlivňují úroveň a dynamiku tohoto pojištění. Ani do budoucna nelze předpokládat stabilitu daňového režimu životního pojištění v jednotlivých zemích včetně ČR. Navíc nejde jen o daňové režimy, jak jsme je zatím stručně a modelově popsali. Patří sem např. také otázky zdanění pojistného placebného zaměstnavatelem ve prospěch pojištění zaměstnance, obdobně jde i o započtení či nezapočtení tohoto pojistného do vyměřovacího základu pro výpočet příspěvků na sociální zabezpečení. V každém případě je třeba počítat s rizikem změny daňového režimu během trvání pojištění.

Fiskální politika vůči životnímu pojištění by měla navazovat na sociální politiku, na daný systém sociálního zabezpečení v dané zemi. Výraznější fiskální politika je účelná zejména při realizaci politiky postupné reformy důchodového zabezpečení.

Při fiskální stimulaci nejsou nikdy daňově zvýhodněna všechna životní pojištění; vždy jsou stanoveny podmínky, které musejí příslušná pojištění splnit. Tyto podmínky vymezují příslušné druhy životního pojištění a požadované parametry jednotlivých produktů. Jen *pojistné za takto „kvalifikované“ životní pojištění lze odečíst od základu daně z příjmů*. Odpočet navíc není možný bez omezení, ale jen do určité výše (dané absolutní částkou nebo procentem z příjmu, navíc zde může být diferenciace podle věku pojištěného). Alternativně může být omezena výše sjednaného pojistného plnění – aby šlo o kvalifikované životní pojištění. V základní variantě o splnění kritérií kvalifikace rozhodují daňové orgány.

Pokud jde o druhy kvalifikovaného životního pojištění, jsou zpravidla fiskálně stimulována pojištění s podstatným podílem spořivé složky, což jsou zejména smíšená životní a důchodová pojištění. U kapitálových životních pojištění bývá stanovena – jako kvalifikační kritérium – minimální sjednaná pojistná doba. Mezi jednotlivými zeměmi jsou i v tomto směru velké rozdíly – v rámci skupiny 8 srovnávaných zemí EU je nejkratší minimální pojistná doba v Itálii (5 let) a nejdelší v Rakousku (20 let); uprostřed mezi nimi je Dánsko (10 let) a Německo (12 let) [Doetsch 1995]. Za fiskální zvýhodnění lze považovat i nezdaňování pojistného plnění v případě smrti.

Pokud se příslušný produkt životního pojištění nekvalifikuje pro fiskální stimulaci, pak to znamená, že pojistné není odpočitatelné od základu daně z příjmu. Není-li odpočitatelné pojistné, nelze pak již zdaňovat pojistné plnění jako celek – jinak by šlo o hrubou diskriminaci. V zemích EU je v tomto případě zdaňován kapitálový příjem obsažený v pojistném plnění. Pokud se produkt životního pojištění kvalifikuje pro daňové zvýhodnění, pak se zpravidla pojistné plnění nezdaňuje nebo se zdaňuje nižší paušální sazbou. I zde jsou však výjimky a podle jiného pramene se pojistná plnění ve většině případů zdaňují. *V řadě případů zřejmě fiskální stimulace není výrazná, neboť odpočet od daňového základu je omezen a zdanění pojistného plnění není nízké. Když k tomu ještě zohledníme inflaci, může být efekt pro pojištěného minimální či zanedbatelný.*

Koncepce daňových režimů životního pojištění

Obecně můžeme rozlišit tři koncepce daňových režimů životního pojištění – pokud jde o zacházení s pojistným a pojistným plněním:

– principiální *odmítnutí daňových privilegií* (Nový Zéland), představující „nulovou“ koncepci;

- omezení daňového zvýhodnění na kvalifikovaná důchodová pojištění (USA, Velká Británie, Holandsko) – jinak jde nanejvýš o posun daňového břemene v čase, což podle teorie zdanění výdajů ani nepředstavuje porušení principu neutrality zdanění; jde o „úzkou“ koncepci;
- daňové zvýhodnění důchodových i kapitálových životních pojištění – při splnění kvalifikačních podmínek – motivované univerzální podporou dlouhodobého spoření obyvatelstva; tato „široká“ koncepce se používá v nejvíce zemích.

Penzijní připojištění se státním příspěvkem je u nás prvním případem fiskálně podporovaného soukromého důchodového pojištění, resp. životního pojištění vůbec. Rozsah fiskální stimulace u tohoto pojištění je v relaci k západním zemím značný. Státní příspěvky jsou analogií odpočtu pojistného od základu daně z příjmů. Relativní výše státního příspěvku je poměrně vysoká, jeho maximální možná výše je však nízká – i ve srovnání se stavebním spořením. Kvalifikační podmínky jsou zanedbatelné – minimální pojistná doba není zákonem vůbec stanovena a penzijní fondy se začaly trumfovat v jejím snižování u starobní penze. Zákon umožňuje plné vyplacení naspořených prostředků ve formě jednorázového plnění („vyrovnaní“). Zdanění kapitálového příjmu je nominálně nízké – zvláště pokud vezmeme na zřetel ustanovení o střední délce života (viz výše). Kromě kapitálového příjmu nejsou pojistná plnění zdaňována. S takovým velkým rozsahem fiskálních preferencí západní analýzy a srovnání vůbec nepočítají. Přitom jde o preferenci pouze v podobě státního příspěvku (na Západě ve formě odpočtu od daňového základu), jinak ostatní zdanění zhruba odpovídá jiným životním pojištěním. V tomto ohledu by u nás byla možná redukce preferencí.

„Úzká“ koncepce koncentrace daňového zvýhodnění na kvalifikovaná důchodová pojištění má svou logiku v tom, že důchodové pojištění nejlépe vyhovuje hledisku uspokojování pojistných potřeb ve stáří; ještě přesněji: nejlépe vyhovuje pojištění doživotního starobního důchodu. Na rozdíl od kapitálového životního pojištění však toto pojištění méně vyhovuje psychologii pojistníků, požadujících „návratnost“ pojištění. Dále je soukromé důchodové zabezpečení pozůstalých výrazně individuální záležitostí a může být považováno za dosti problematické snažit se volbu pojistníka v tomto směru ovlivnit – fiskální stimulací, resp. podmínkami pro kvalifikaci produktů soukromého důchodového pojištění pro získání fiskálního zvýhodnění. Navíc je zde i vazba výše pojistného na zdravotní stav pojistníka, na jeho individuální rizikovost. Obdobně je tomu s invalidním důchodem.

Racionální fiskální politika vůči důchodovému pojištění by měla být formulována bez ohledu na to, zda jde o klasické, či investiční důchodové pojištění, a také bez zřetele na to, zda je toto pojištění provozováno univerzálními pojišťovnami, životními pojišťovnami, nebo specializovanými penzijními fondy. K soukromému důchodovému pojištění je tedy nezbytné přistupovat jednotně – buď stimulovat, nebo nestimulovat. Jednorázové pojistné plnění místo sjednaného důchodu by – v souladu s logikou „úzké“ koncepce fiskální stimulace – nemělo být daňově zvýhodněno, popř. ještě lépe: nemělo by být vůbec připuštěno.

Při reformě penzijního připojištění se státním příspěvkem bude účelné přezkoumat i nezbytnost využívání státního příspěvku (místo daňového zvýhodnění). Za dnešního stavu je otázkou i samotná konstrukce státního příspěvku, která je v souladu s obvyklou logikou odlišné konstrukce daňových slev a rozpočtových výdajů. Dnes jsou relativně zvýhodněni účastníci pen-

zijního připojištění s minimálním měsíčním příspěvkem (100 Kč), což by bylo možné považovat za jistou reakci – na nejen u nás rozšířené názory – že jsou zvýhodněny osoby s vyššími příjmy (k pojistnému 500 Kč je státní příspěvek nejvyšší). V systému odpočtu pojistného od základu daně z příjmů by tomu bylo naopak – alespoň při odpovídajícím pohledu na věc. Existuje-li progresivní daň z příjmů, pak příjemci vyšších příjmů mohou více využít daňových odpočtů. Na druhé straně daň z příjmů nemusí mít progresivní sazbu! Proti argumentu o asociálnosti daňových slev lze postavit tezi, podle níž se slevy poskytují z prostředků příslušným jednotlivcem skutečně vydělaných, z jeho skutečných příjmů.

V březnu 1996 byl publikován návrh České asociace pojišťoven na zavedení daňového zvýhodnění pojištění pro případ dožití sjednaných na dobu nejméně 10 let. Návrh předpokládá odpočitatelnost pojistného od základu daně z příjmů do 6 000 Kč ročně v plném rozsahu a v případě vyššího pojistného degresivně klesající odpočet až na maximum 18 000 Kč, které by mělo platit pro celoroční pojistné 96 000 Kč a více. Konstrukce odečítaných částek je shodná – v obecné rovině – s konstrukcí státního příspěvku v penzijním připojištění. Nejvyšší možný odpočet je řádově na úrovni maxima státního příspěvku ke stavebnímu spoření, přičemž tohoto maxima lze dosáhnout při placení pojistného ve výši 8 000 Kč (což se vymyká možností osoby s průměrnými a mírně nadprůměrnými příjmy).

O „široké“ koncepci daňové stimulace nejen důchodových, ale i kapitálových životních pojištění je smysluplné uvažovat až po reformě penzijního připojištění se státním příspěvkem, po rozšíření fiskální stimulace i na klasická důchodová pojištění. Zatímco důchodová pojištění bankovním produktům konkurují málo, u některých kapitálových pojištění je tomu naopak. O široké koncepci fiskální stimulace životního pojištění lze obtížně uvažovat mimo rámec celkového daňového režimu dlouhodobých úspor jako takových.

Pojistné placené zaměstnavatelem

K problematice daňového zacházení s životním pojištěním patří i problematika pojistného za pojištění zaměstnanců u daně z příjmů právnických osob a problematika režimu pojistného uhrazeného zaměstnavatelem ve vztahu k dani z příjmů jednotlivců. I v těchto otázkách je nutné si vždy nejdříve ujasnit, zda nám jde o „neutrální“ řešení, nebo o preferenci té či oné koncepce zabezpečení. V souladu s tím – a nezřídka i nahodile – se ve světě také v tomto směru uplatňují různé přístupy. Je-li umožněn odpočet pojistného od základu daně z příjmů jednotlivců, pak se analogicky může zacházet i s pojistným placeným zaměstnavatelem – pokud není preferováno placení pouze zaměstnancem.

Požadovat odpočet od daňového základu daně z příjmů právnických osob vedle dnešního státního příspěvku v našem penzijním připojištění je jednostranným požadavkem na (dvojnásobnou) preferenci placení pojistného zaměstnavatelem – státní příspěvek totiž náleží i k příspěvku zaměstnavatele. Bylo by naprostým nesmyslem stimulovat jakékoliv pojištění dvakrát – jednou státním příspěvkem a podruhé odpočtem od daňového základu.

Obdobně je tomu i se zdaněním pojistného placeného zaměstnavatelem za zaměstnance – při „neutrálním“ pohledu je nepochybné, že toto pojistné je alternativou ke mzdě a jako takové by mělo mít stejný daňový režim jako

mzda. To platí i pro příspěvky na sociální zabezpečení a jejich vztah k uvedenému pojistnému. Každý jiný daňový režim preferuje podnikové zaopatření.

Závěry

Daně a poplatky z pojištění jako produktu se praktikují v řadě vyspělých zemí, a to při značných rozdílech v jejich výši, diferencovaně podle jednotlivých odvětví. Účelové daně a poplatky z pojištění určené k financování veřejně prospěšných činností spjatých se soukromým pojištěním jsou z pohledu moderní teorie neobhajitelné. Zdanění nahrazující daň z přidané hodnoty v pojištnictví by jen málo zatížilo pojistné a muselo by být doprovázeno i odpovídajícím zdaněním bankovních produktů a jiných finančních služeb.

Ve zdanění příjmů pojišťoven převažuje tendence ke zdanění celkových příjmů pojišťoven – včetně kapitálových příjmů. Většina zemí OECD umožňuje plný odpočet tvorby pojistné technických rezerv od základu daně z příjmů pojišťoven. Důsledné prosazení tohoto principu je u nás aktuální, přičemž u penzijních fondů je zde potřebné uplatnit obecné principy tvorby těchto rezerv v soukromých pojištnách.

Výchozí „neutrální“ varianta zacházení s pojistným a pojistným plněním – ve všech pojištěních kromě odpovědnostního – ve zdanění příjmů jednotlivců spočívá v tom, že pojistné za soukromé pojištění platí pojistník ze svých příjmů po zdanění a u pojistného plnění jsou zdaňovány jen kapitálové příjmy v něm obsažené. Alternativní „neutrální“ varianta je jejím opakem, kdy pojistné za soukromé pojištění hradí pojistník ze svých příjmů před zdaněním a pojistné plnění je zdaňováno v plném rozsahu. Tato varianta se v nadpoloviční většině vyspělých zemí používá v soukromém důchodovém pojištění; jde přitom většinou o důchody z podnikového zaopatření. Alternativní „neutrální“ varianta je typická pro sociální zabezpečení. Tato varianta daňového režimu pojistného a pojistného plnění zapadá do teoretického modelu zdanění výdajů.

Subvariantou koncepce zdanění souhrnných příjmů je zdaňování reálných příjmů, kdy jsou zdaňovány kapitálové příjmy jen v tom rozsahu, v jakém jde o reálné příjmy – tedy nad rámec inflace.

Lze rozlišit tři koncepce daňových režimů životního pojištění: principiální odmítnutí daňových privilegií, omezení daňového zvýhodnění na kvalifikovaná důchodová pojištění a daňové zvýhodnění důchodových i kapitálových životních pojištění při splnění kvalifikačních podmínek (motivované univerzální podporou dlouhodobého spoření obyvatelstva). Nejčastěji se používá třetí koncepce, přitom je zřetelná tendence k redukci těchto daňových zvýhodnění.

Důchodové pojištění by mělo být fiskálně stimulováno bez ohledu na to, zda jde o klasické či investiční důchodové pojištění, a také bez ohledu na to, zda je toto pojištění provozováno životními pojišťovnami, nebo penzijními fondy. Důchodové pojištění nejlépe vyhovuje hledisku uspokojování pojistných potřeb ve stáří. Jednorázové pojistné plnění místo sjednaného důchodu by nemělo být daňově zvýhodněno, popř. ještě lépe nemělo by být vůbec připuštěno. O široké koncepci fiskální stimulace životního pojištění lze obtížně uvažovat mimo rámec celkového daňového režimu dlouhodobých úspor jako takových.

LITERATURA

- CIPRA, T.: Pojistná matematika v praxi. Praha, HZ, 1994.
- DAVIS, E. P.: Pension Funds. Retirement-Income Security and Capital Markets. An International Perspective. Oxford, Clarendon Press, 1995.
- DILNOT, A.: The Taxation of Private Pensions. [Referát na sympoziu.] The Wharton School of the University of Pennsylvania, 1994.
- DOETSCH, P. A.: Steuerliche Aspekte der Lebensversicherung im europäischen Binnenmarkt. Versicherungswirtschaft, 1995, č. 12.
- Lebensversicherung ohne Privilegien. Handelsblatt, 20.8.1996.
- Návrhy České asociace pojišťoven na legislativní úpravy v oblasti zdanění. Pojistný obzor, 1996, č. 5.
- RUDLOVČÁK, V.: Výklad ke zdaňování v pojišťovnictví. Pojistný obzor, 1994, č. 9.
- The Taxation of Life Insurance Products in OECD Countries: Implications for the Economies in Transition. [Pracovní materiál.] Paris, OECD, 1993.
- Versicherungssteuern und Abgaben im internationalen Vergleich. Sigma, 1984, č. 11/12.
- WINKLER, E.-G.: Zur Verabschiedung des Feuerschutzsteuergesetzes. Versicherungswirtschaft, 1979, č. 24.

SUMMARY

Taxing Private Insurance: Models and Practice

Jaroslav VOSTATEK – Economic University, Prague and Technical University, Liberec

The author surveys the Czech and foreign taxation of insurance products and insurance companies and presents some basic models of private insurance taxation based on two general tax approaches regarding the definition of income underlying taxation. Premium taxes earmarked for public utilities that have some relation to private insurance are not defensible from the point of view of the modern tax theory. Premium taxes replacing the value added tax in the private insurance sector would not be substantial in relation to premiums paid, and would require a similar tax treatment of banking and other financial products.

In insurer taxation there is a tendency to tax all income, including investment income. In the Czech Republic there are unjustified differences in the taxation of some investment incomes as well as differences in the approach towards pension funds and (other) insurance companies. Pension funds in the Czech Republic are joint-stock companies selling defined-contribution personal pensions only, with state subsidies paid to participants. Subsidisation of personal pensions and tax concessions for pension funds are relatively higher than the extent of tax relief in advanced economies.

The author recommends unifying the approach to taxation of the personal pensions and annuities, and of defined-contribution and defined-benefit pension plans. Only after the reform of the personal pensions scheme should the tax concessions for qualified life insurance products be analysed – in the framework of a general tax policy towards individual savings.